

Julijana VISOČNIK

GLASOVNA POSEBNOST VULGARNE LATINŠČINE – OMAHOVANJE MED ČRKO *B* IN *V* NA NAPISIH IZ OKOLICE CELEJE

Izvleček

Latinščina na napisnih kamnih v rimskem imperiju je pomemben vir za rekonstrukcijo vulgarne različice jezika. Napake, ki jih srečamo na napisnih poljih, niso samo odraz kamnosekove nespretnosti, pač pa pogosto kažejo na razvoj jezika. Ena izmed glasovnih značilnosti vulgarne latinščine je omahovanje med črko *b* in *v*, ki je posledica razvoja izgovorjave. Pri besedi *vivus* se z njo na treh napisih srečamo tudi na območju Celeje.

Abstract

The Latin language found on the monuments of the Roman Empire is an important source for the reconstruction of Vulgar Latin. The errors encountered do not only reflect the stonemasons' lack of skill but often indicate the development of the language. One of the phonetic peculiarities of Vulgar Latin is the hesitation between the letters *b* and *v*, resulting from the developments in articulation. This phonetic phenomenon is evidenced by three inscriptions from the area of the *municipium* Celeia, which spell the word *vivus* as *vibus*.

UVOD – Vulgarna latinščina na napisih

Pri preučevanju napisov antične Celeje in njene okolice (tudi napisov sploh) se srečamo z jezikom, ki je imel določene značilnosti in posebnosti; ta jezik lahko najboljše označimo z izrazom vulgarna latinščina. V zelo ohlapni definiciji bi to pomenilo različico latinskega jezika, ki jo je govorilo ljudstvo (*vulgus* -i).¹ Govorjena (vulgarna) latinščina je splošen pojem, saj pokriva mnogo različnih socialnih in regionalnih različic jezika, ki so se razlikovale in bolj ali manj oddaljevale od knjižnega standarda. Nanjo niso vplivali niti šolski modeli niti literarni vzori, ni se napajala v literaturi, kjer bi lahko prišla v stik s klasično (ciceronsko) latinščino.

Romanizacija je na novo osvojena ozemlja prinesla tudi latinski jezik,

¹ Reichenkron 1965, 8-17 poda več vlog oziroma funkcij, ki jih je vulgarna latinščina opravljala. Zajemala je spodnje sloje (plasti) družbe, opravljala je vlogo ljudskega jezika, lahko jo imamo tudi za jezik srednjega sloja, za pogovorni jezik vsakega Rimljana. Na drugem mestu jo opredeljuje kot latinsko *koiné*, rimski pogovorni jezik, jezik prometa. – Reichenkron 1965, 58-63.

ki pa ni mogel biti knjižni, saj so bili nosilci romanizacije v večini primerov navadni ljudje, ki so govorili vulgarno latinščino. Največ stikov so starselski prebivalci imeli s trgovci, vojaki, veliko manj ali sploh nič z visokimi državnimi uradniki, ki so sicer morali biti bolj omikani. Teh uradnikov je bilo v določeni provinci le peščica, pa še ti niso prihajali v stik z navadnim prebivalstvom. Živahnejše stike so imeli z domačo elito, ki je bila po številu prav tako omejena, zato tudi to ni moglo pustiti večjega pečata. Na razvoj vulgarne latinščine so vplivale lokalne značilnosti nekega območja; v prvi vrsti gre za jezik oziroma jezike, ki so bili v rabi pred rimsko osvojitvijo.

Latinski napisi veljajo za eno glavnih skupin besedil, ki služijo za vir vulgarni latinščini.² Največji skupini napisov sta namreč nagrobniki in votivni oltarji, ki so večinoma odraz navadnega prebivalstva. Postavljanje kamnitih spomenikov z napisi ni bilo pogojeno toliko z izobraženostjo, družbenim položajem ali poreklom tistega, ki je spomenik želel postaviti,³ pač pa predvsem z njegovim premoženjskim položajem. Postavljanje napisov, t.i. *epigraphic habit* pravzaprav simbolizira rimsko družbo in kulturo na vseh družbenih nivojih, v vsakem geografskem okolju, v vseh časovnih okvirjih.

Če upoštevamo, da se vulgarna različica pogosto pojmuje kot varianta z veliko napakami, ki so v prvi vrsti posledica pomanjkanja znanja, natančnosti ali pozornosti, ti isti mehanizmi pričajo o ustni rabi vulgarne latinščine. Njene napake, posebnosti in značilnosti velikokrat niso samo posamezni primeri, ampak odsevajo razvoj jezika.⁴ Na napisih ni mogoče preučevati vseh tipov vulgarizmov, saj količina in narava besedila na napisnih kamnih tega ne dopušča. Izrednega pomena pa so predvsem za fonetične, pravopisne in tudi oblikoslovne posebnosti, s pomočjo napisov lahko namreč natančno spremljamo glasovne tendence razvoja latinskega vulgarne jezika. Latinski napisi imajo tako na eni strani prvovrstno možnost, da postanejo koristno orodje za spoznavanje procesa romanizacije, obenem pa so tudi vir za spoznavanje lingvističnih fenomenov. Doprinesejo namreč veliko več k rekonstrukciji latinskega pogovornega jezika kot literatura.⁵

Število najdenih napisnih kamnov iz leta v leto narašča, s tem pa se večja

² Reichenkron 1965, 66.

³ Prim. Mihăescu 1983, 1111.

⁴ Biville 1995, 202-202; prim. z op. Herman 1978, 99-100. Napak, na katere naletimo na latinskih napisih, torej ne smemo jemati kot le pomanjkljivosti, kot manko jezikovne izobraženosti, kot eno samo pomanjkljivost... Šele z njihovo pomočjo se namreč lahko dokopljemo do popolne slike razvoja jezika (če na tem mestu izvem vse druge razen jezikovnega vidika) in kot takšne so za preučevanje posebej dragocene. Zanimivo je, da so tipi napak, ki jih je mogoče najti na napisih, enaki po vseh provincah (Herman 1978, 100). Prim. članek Finsterwalderja 1966, ki nazorno pokaže, da se je latinščina skozi čas razvijala in spreminjala, predvsem vulgarna oblika jezika, njen razvoj pa se je zaključil v romanskih jezikih. Članek je še posebej zanimiv, saj se ukvarja z Norikom in Recijo.

⁵ Mihăescu 1983, 1111.

tudi količina ohranjenega besedila. Pri preučevanju besedila na kamnitih nosilcih je treba ločiti vsaj dve vrsti napak,⁶ ki se na njih pojavljajo. Tiste, za katere lahko upravičeno trdimo, da so tehnične narave (posledica kakovosti materiala, klesanja črk, neznanja kamnoseka...) in druge, ki dejansko ponazarjajo določene jezikovne posebnosti nekega območja.⁷ V primeru Norika je potrebno opozoriti na dvojne dejstev; tudi v jezikovnem primeru ga lahko obravnavamo kot podaljšek same Italije, kar kaže na razmeroma dobro omiikanost (predvsem v mestih), na drugi strani pa je svoj pečat pustilo keltsko prebivalstvo (na napisih vsaj s keltskimi osebnimi imeni). Kot jezik navadnega ljudstva je vulgarna latinščina in predvsem latinščina na napisih venomer težila k poenostavljanju, ki je opazno praktično na vseh ravneh jezika.⁸

Glavne glasoslovne in oblikoslovne značilnosti vulgarne latinščine

Glasoslovje. Razlikovanje dolgih in kratkih vokalov je sčasoma izginilo, s tem se je spremenil tudi značaj naglaševanja (iz kvantitativnega v akcentuacijski).⁹ Tej spremembi navkljub se v latinščini naglasno mesto ni nikoli spremenilo. Prav tako so težili k poenostavitvi dvoglasniki (*ae* → *e*, *oe* → *e*, *au* → *o*), za kar najdemo potrditve na napisih. Podoben razvoj se je vršil pri konzontanjih. Pridihnjene *h* je izginjal, konzontanjni *u* se je preoblikoval. Konzontanji *m*, *t*, *s* na končni poziciji občasno izginjajo. Do sprememb prihaja pri nekaterih medvokalnih konzontanjih (*v* → *b*) ter pri določenih skupinah konzontanjev, tudi le-te je namreč vulgarna latinščina želela poenostaviti (*-ns* → *-s*: *COS* = *cosul* namesto *consul*; *facunt* namesto *faciunt*). V vulgarni latinščini je očitno še mešanje *qu* in *c* ter raba *q* namesto *qu*; pojavlja pa se tudi poenostavljanje podvojenih konzontanjev (npr. *posim* namesto *possim* ali *puela* namesto *puella*; *anorum* namesto *annorum*). Razmeroma pogosto je bilo mešanje črk *O* in *V* (*VIVOS* namesto *VIVVS*), ki je lahko tudi posledica arhaiziranja. Podobno se je dogajalo črkama *E* in *I*, kjer pa je občasno šlo tudi za oblikoslovno spremembo (npr. menjavanje dativa na *-i* in ablativa na *-e* v tretji deklinaciji).

Palatalizacija oziroma mehčanje je ena glavnih značilnosti vulgarne latinščine. V cesarski dobi se začeta zobnika pred *i* mehčati, tako postajata vse bližja sičnikom. Razvoj je najprej zajel *d*, kmalu pa mu je sledil še *t*. Glas, ki je nastal po mehčanju, se je ponavadi zapisoval s črko *Z*.¹⁰ Večkrat

⁶ Herman 1978, 103-106 natančneje razvršča napake na napisih, razloga njihove vzroke ter posledice.

⁷ Herman 1983, 1093-1094.

⁸ Za razvoj in značilnosti vulgarne latinščine glej: Herman 1975; Väänänen 1983, 480-506; Tovar 1980, 331-342; Herman 1983, 1089-1105; Mihăescu 1983, 1107-1147; Löfstedt 1983, 453-479.

⁹ Väänänen 1967, 31.

¹⁰ Babič 2004, 85; prim. Herman 1975, 51-53.

jo povežujemo še z drugimi glasovnimi spremembami, ki se pojavljajo na že palataliziranih segmentih; z njo je povezana še labiovelarizacija (delna asimilacija konzonanta s sosednjim končnim in zaokroženim vokalnim segmentom). Palatalizacija postane pomembna predvsem zaradi drugih procesov, ki jo delajo nepredvidljivo; večinoma gre tu za izgubo določenega glasu iz okolice. Do razločevalne (distinctive) palatalizacije pripelje izguba pokonzonantnega *y*; izguba končnega vokala vodi do glasovne (phonemic) palatalizacije. Labiovelarizacija je manj pogosta, manj obstojna in se prej izgubi kot palatalizacija, ki ima določene omejitve: najpogostejše se pojavlja pri velarjih in zobnikih, torej pri konzonantih, ki so tvorjeni z jezikom. Pogosto je predmet okolij, ki jo pogojujejo; med temi je najmočnejši [y], najšibkejši pa [ae]. Palatalizacija pogosto spodbudi druge procese, ki zameglijo njen učinek in jih z njo pogosto zamenjujejo. Od teh je najpomembnejša polarizacija, pri kateri pride do zamenjave palataliziranih zobnikov ali velarjev s palatalno artikulacijo. Če skozi ta proces palatalizirani velarji in zobniki postanejo nebniki, postanejo možni kandidati za še eno pogosto spremembo: asibilizacijo. Rezultat le-te so skupki (cluster), ki so lahko podvrženi procesu poenostavitve (cluster simplification). V veliko jezikih se odvijajo vsi omenjeni procesi, v nekaterih glasovni razvoj poteka le do določene stopnje.¹¹

Oblikoslovje. Zaradi izginotja končnega *-m* ter ločevanja dolgih in kratkih vokalov začnejo skloni sovpadati (akuzativ in ablativ v ednini), sklonska uređitev postaja tako vedno bolj ohlapna. Zmeda nastaja tudi v množini, saj sta si nominativ in akuzativ vedno bolj podobna (1. deklinacija: *-ae* ↔ *-as*). Prav tako se mešata genitiv in dativ, le-ta pogosto prehaja in nadomešča genitiv, vse več pa so v rabi predložne zveze, ki kmalu skoraj popolnoma stopijo na mesto sklonov. Infinitiv v kombinaciji s *habere* nadomesti stari futur, kar je osnova za tvorbo futura v vseh romanskih jezikih. Pri perfektu glagolov na *-are* se vse bolj uveljavljajo skrčene (kontrahirane) oblike (*probat* > *probavit*). Druga in tretja konjugacija se začneta mešati in sovpadati. Skladenjska vloga *quod* stavka, ki je imel v klasični latinščini zelo omejen manevrski prostor, se popolnoma spremeni. Veznik namreč preide v splošno rabo, uporablja se ga v različnih pomenih, celo konstrukcija *AcI* (*accusativus cum infinitivo*), ki na nek način simbolizira klasično latinščino, se nadomešča s *quod* stavkom.

Napisi okolice Celeje, ki vsebujejo besedo *vibus* (namesto *vivus*)

Na območju celejskega agra so bili najdeni trije napisi, kjer srečamo obravnavano slovnično posebnost. V nadaljevanju bo najprej sledila njihova kratka predstavitev, transkripcija in prevod, zatem pa širša analiza konteksta,

¹¹ Hock 1991, 73-77.

iz katerega izhajajo, njihove skupne točke, pa tudi razlike. Menjavo črke v in b je sicer mogoče opaziti na treh različnih primerih, a pri isti besedi, saj je bila beseda *vivus* kot del napisne formule: *V F S (viv-us/a fecit sibi)* ena izmed največkrat uporabljenih besed na napisih sploh in na območju celejskega municipija razmeroma priljubljena. Poleg tega se pridevnik *vivus* na napisih Celeje pojavi še v drugih oblikah: *vivae, vivo, vivi, vivos*, kar gotovo dokazuje, da je bila beseda nepogrešljiv »*instrumentum*« za sestavo napisov, predvsem nagrobnikov. Jezikovne nepravilnosti pa se tako ali tako najraje pojavijo na besedah oziroma pri oblikah, ki so veliko v rabi, saj se po eni strani edino tam lahko obdržijo, po drugi pa so jih samo tam lahko še vseeno razumeli.

1. PEPELNICA ZA VALERIJA IN NJEGOVO DRUŽINO (sl. 1)

F. Lenček je leta 1897 za graški muzej pridobil dve pepelnici¹² iz vasi Podvrh pri Sevnici, kjer sta bili že v rabi pri kmetih. Obravnavana pepelnica je iz apnenca, manjkata ji leva stranica in pokrov, napisno polje pa ima poglobljeno.¹³

Hranjena je v graškem deželnem muzeju, depo lapidarija Eggenberg (inv. št. 29).

Mere: 55 x 83 x 75 cm. V. črk: 4,5 – 2,5 cm.

	<i>Dibus manibus.</i>
	<i>Valerius Tertul{i}liani (filius) vibus! fe-</i>
<i>na(norum)!</i>	<i>cit co(n)iuge! Secundin(a)e obit(a)e [an(norum)]</i>
<i>XXX</i>	<i>Valentinus an(norum) XXX,</i>
<i>5</i>	<i>Valerius a(nnorum) XL,</i>
	<i>Tertul(l)ina</i>

Prevod: Božanskim Manom. Valerij, Tertulijanov sin je za življenja postavil spomenik umrli ženi Sekundini, stari trideset let. Valentin star trideset let, Valerij star štirideset in Tertulina.

Glavne objave: *CIL* III 14367¹; *RIS* 350; *ILLPRON* 1972.

Šašel 1975, 10, sl. T. 30b; Modrijan, Weber 1981, 69–70 št. 29, sl.; *ANSI*, Vranje, 261–262.

¹² Poleg obravnavane še pepelnica *CIL* III 14367.

¹³ Gurlitt 1897, 37–38.

Slika 1

Črke na napisnem polju so rustikalne in težko berljive, tudi zaradi tega, ker so nekatere med njimi kurzivne. Vsi e-ji so pisani kot –ii, vse črke l pa kot r brez trebuščka. Zaradi tega je branje napisa na nekaterih mestih oteženo, kar je rezultiralo tudi v različnih transkripcijah in interpretacijah. Največ težav je povzročalo ime v drugi vrstici, ki so ga nekateri brali kot *Terturitiani*,¹⁴ drugi pa kot *Tertuliliani*,¹⁵ kar je ob analizi črke l verjetnejša možnost. Pri tem moramo upoštevati še dejstvo, da je prva črka i najverjetneje vklesana po pomoti in je odveč; tako imamo opravka z razmeroma pogostim imenom *Tertullianus*. Podoben problem se predvsem zaradi kurzivne črke l pojavi pri imenu v zadnji vrstici; nekateri ga namreč berejo kot *Tertulla*,¹⁶ drugi kot *Tertullina*.¹⁷ Črke mestoma (v 2. in 3. vrstici) prehajajo čez napisno polje (glej *sl. 1*). V 3. vrstici pa sta še pred napisnim poljem, torej na levi strani, vklesani dve črki: NA, ki so ju očitno zamenjali in stojita namesto AN. Isto se ponovi še v naslednji vrstici (oziroma že na meji med 4. in 5. vrstico), kjer so vklesane XXX, torej navedba let, ki se mora nanašati na Sekundino. Poleg že omenjenega lahko v 3. vrstici najdemo še druge slovnične nedoslednosti: beseda *coniux* je zapisana v 3. sklonu ednine z napačno končnico (namesto

¹⁴ Šašel 1975, 138.

¹⁵ Onomasticon IV, 115.

¹⁶ *CIL* III 14367¹.

¹⁷ *RIS* 350; Modrijan, Weber 1981, 69–70 št. 29.

črke i je vklesan e), *Secundinae* in *obitae* pa sta obe izpričani brez črke a, kar je, kot je bilo že prej povedano, ena izmed značilnosti vulgarne latinščine, ki se je tudi na območju mesta Celeje in njenega agra pojavljala razmeroma pogosto.¹⁸ Zanimiva je še oblika *dibus*, ki je pri nas le redko izpisana v celoti in to v tej obliki in ne krajši *dis*, ki je bila več v rabi. Zaradi izpisanega posvetila *Dibus Manibus* je verjetneje, da je napis mogoče datirati v 3. st., sploh če temu dodamo še rustikalnost črk in celotnega napisa. Podobno lahko opazimo tudi pri ostalih napisih z Vranja in okolice.¹⁹

2. FRAGMENT PEPELNICE (sl. 2)

Med sistematičnimi izkopavanji, ki so potekala od 1901 do 1905 pod vodstvom E. Riedla, so v Vranju na ruševinah Ajdovskega gradca našli tudi fragment pepelnice iz koralnega apnenca, ki je brez pokrova.²⁰ Ohranjen je le zgornji desni del poškodovane napisne stene.

Hranjena je v graškem deželnem muzeju, depo lapidarija Eggenberg (inv. št. 38).

Mere: 24 x 31 x 12 cm; v. črk: 3,5 cm.

[—]
[...]*vii f(i)lius?*
vibus! [*f(ecit) s(i)bi et?*]
[*Sec*]*undino*
[*f(i)lio an(norum) —*]*I.*

Prevod: ... za življenja naredil sebi in Sekundinu...?

Glavne objave: *AJF* 38; *RIS* 359; *ILLPRON* 1968.

Šašel 1975 138-139 št. 12, sl. T. 31d; *ANSI*, Vranje, 261- 262.

Črke so neenakomerne, delno prehajajo v kurzivo. Šašel (1975, 139) besedo bere kot *nibu*, kar bi lahko bil del kakega imena.²¹ Dopolnitev 4. vrstice v *Secundino* je verjetna, saj je bilo to ime na noriškem prostoru pogosto.²²

¹⁸ *CIL* III 5128, *CIL* III 5138.

¹⁹ Šašel 1975, 144-145.

²⁰ *ANSI*, Vranje, 262. Pregledno poročilo o izkopavanjih podata E. Riedl in O. Cuntz v *Jb. Altkde* 3, 1909, 1-34. Ta napis je obravnavan na str. 23 (št. 9).

²¹ Imen, ki bi vsebovala *-nibu-* ni veliko. Mócsy 1983, 396 navede samo *Scarinyinibu*, ki je bilo izpričano v Meziji Inferior.

²² Glej op. 33 in 34.

Fragmentarno ohranjena pepelnica sama po sebi ne dopušča natančnega datiranja, če pa jo obravnavamo v kontekstu okoliških napisnih kamnov, jo lahko uvrstimo v 3. ali 4. st. Temu v prid govori tudi pisava in oblika *vibus*.²³

Slika 2

3. NAGROBNA PLOŠČA ZA CELATA (sl. 3)

Pri kopanju grobov na pokopališču okoli cerkve v Šentjanžu pri Dravogradu so naleteli na debel zid, rimske novce in nagrobno ploščo, ki naj bi jo g. Mušič, tukajšnji župnik, leta 1831 poslal v graški muzej.²⁴ Nagrobna plošča z dvojno profiliranim robom okvirja je ohranjena v celoti.

Plošča je hranjena v graškem deželnem muzeju, depo lapidarija Eggenberg (inv. št. 55).²⁵

Mere: 58,5 x 45 cm. V. črk: 4-5,5 cm.

²³ Šašel 1975, 144-145.

²⁴ Knabl 1854, 153-154.

²⁵ Modrijan, Weber 1981, 98 št. 55: ga po pomoti uvrstita med napise iz okolice Ptuja, saj naj bi ga našli pri Svetem Janžu na Dravskem polju (Starše).

Celatus Tertul(l)i (filius)

annorum C vibu

s! fecit sibi et suis.

Successa Successi (filia)

5 annorum CI.

Prevod: Celat, Tertulov sin, star sto let, je za življenja naredil sebi in svojim, Sukcesa, Sukcesova hčera, stara sto eno leto.

Slika 3

CIL III 5700; *RIS* 397; *ANSI*, Dravograd, 273.

Pahič 1977, 58; Modrijan, Weber 1981, 98 št. 55; Pahič 1995, 81 op. 10, 84.

Vse črke N so nagnjene v desno, vsi A-ji so brez prečne haste, vsi O-ji pa so pomanjšani. Črke so ozke, mestoma spominjajo na kurzivo.

Glede na nagrobno formulo bi lahko napis sodil v drugo polovico 1. ali prvo polovico 2. st. Zaradi oblike *vibus*, ki je bolj značilna za poznejše obdobje, ga lahko z večjo verjetnostjo uvrstimo v 2. st.

O obravnavani glasovni posebnosti na splošno

Zapornika *p* in *b* sta se v stari in klasični dobi tvorila z dvoustnično zaporo, a je v 1. st. po Kr. ta zapora oslabela. Tako se je glas, kadar je stal med dvema samoglasnikoma, začel izgovarjati čedalje bolj priporiško ter se s tem približal glasu *ö*. Ta razvoj je zajel tudi *b* na začetku besede pred samoglasnikom, če se je prejšnja beseda končala na samoglasnik. Taka sprememba je povzročila negotovost v izgovorjavi, saj se v govorjenem jeziku *u* (polvokal) v nekaterih položajih ni več ločil od glasu *b*.

Omenjeni polvokal pa se je v 2. st. verjetno izgovarjal s sičniškim prizvokom, zato je na napisih od mogoče opaziti omahovanje med *u* in *b*.²⁶ Ko se je na prelomu iz 1. v 2. st. po Kr. začel za *l* in *r* spreminjati tudi *u* v *b*, je bilo glasova v določenih položajih nemogoče ločevati. Kot vidimo na naših primerih, lahko v jezikovno manj skrbno sestavljenih napisih naletimo na *b*, kjer bi moral stati *v*.²⁷ Najti pa je mogoče tudi primere, kjer stoji *v* namesto *b*-ja (prim. *CIL* X 669: *vene merenti*; *CIL* IV 5924a: *Vivia*, itd.). Gotovo pa je veliko več napisov, kjer te glasovne posebnosti ni mogoče zaslediti, pač pa so izpričane običajne oblike besed. Na obravnavanem območju lahko tako preberemo *vivus fecit sibi* (*CIL* III 5151, *AJJ* 75), ime *Vibius* (*CIL* III 5130) ali besedno zvezo *bene merito* (*Epigraphische Quellen*, C 39). Na napisih pa se srečamo tudi z napačno pisavo, ki je posledica hiperkorektizma. Primeri z *b* so izpričani samo v agru; gotovo so imeli s tem glasom probleme tudi v mestu, a so se raje izognili poskusom zapisovanja novih glasov, ker pač niso bili prepričani, kako jih drugače oziroma pravilneje zapisati. Raje so ostali zvesti ustaljenim slovničnim pravilom; za prebivalce mest je bilo lažje, saj je večja verjetnost, da so pravila dejansko poznali, če že ne slovnična, pa so bili seznanjeni vsaj z uveljavljenimi napisnimi formulami.

Herman 1971, 208-209 ugotavlja, da se ta fenomen menjave *b* v *v* ali obratno pojavlja po celotnem imperiju, le da je manj pogost v severni Italiji, Galiji in Hispaniji. Pojav lahko zasledimo na vseh položajih, v katerih črki *b* in *v* sploh lahko stojita: med dvema vokalom, na začetku besede, za konzonantom itd. V večini primerov je črka *b* tista, ki se pojavi na mestu črke *v*; izpričani pa so tudi obratni primeri. Herman 1983, 1102 poudarja, da se mešanje črke *b* in *v* pogosto pojavlja tudi v obdonavskih provincah, predvsem v pozni dobi.²⁸

²⁶ Babič 2004, 78-79.

²⁷ Babič 2004, 82-83.

²⁸ Herman 1971, 214 pri obravnavi glavnih značilnosti vulgarne latinščine na obalnem območju Jadrana poudari, da je bila tam, kjer *ager celticus* doseže Jadransko morje (okolica Ravne in Akvileje), ta glasovna posebnost v času cesarstva pogosta. To lahko morda povezujemo z izgovorom keltskega jezika, ne moremo pa na osnovi tega delati dokončnih sklepov, saj se ta jezikovna značilnost pojavlja po vsem rimskem imperiju. Ugotovitev Hermana pa je lahko dovolj dober razlog, da potegnemo vzporednico s

Analiza celejskih napisov z besedo *vibus*

Na območju celejskega agra (vseh napisov na tem območju je okoli 240) so ohranjeni le trije napisi, na katerih je izpričana obravnavana glasovna posebnost vulgarne latinščine. Prva dva so našli v neposredni bližini, enega v vasi Podvrh pri Sevnici, drugega v Vranju na ruševinah Ajdovskega gradca,²⁹ tretji napis pa prihaja s slovenske Koroške (Šentjanž pri Dravogradu). Vsem trem je skupno, da se njihovo najdišče očitno nahaja najdlje, kar je sploh možno, od upravnega centra (v našem primeru municipija Celeje). Vse tri so namreč našli praktično že na mejah celejskega agra,³⁰ kar gotovo še enkrat potrjuje dejstvo, da je bila ta glasovna značilnost dejansko posebnost vulgarne latinščine. Z oddaljevanjem od upravnega centra Celeje se obenem pomikamo tudi stran od središča romanizacije, ki je bilo tudi središče poznavanja latinskega jezika. Odmaknjeno podeželje je romanizacija sicer morala doseči, gotovo pa se na območjih, kjer je živelo avtohtono keltsko prebivalstvo s svojim jezikom, latinščina z vsemi svojimi pravili ni mogla tako uveljaviti kot v mestih in večjih naselbinah.

Glasovni razvoj jezika – latinščine – pa je šel dalje, izgovorjavi črke *b* in *v* sta postali zelo sorodni. Omahovanje pri zapisu obravnavanega glasu lahko zasledujemo predvsem na odmaknjenih območjih, kjer za razliko od bolj romaniziranih mest poznavanje latinskega jezika ni bilo zadovoljivo, kar je gotovo botrovalo temu, da se je glasovna posebnost dejansko pojavljala na napisih. Do takšnega variiranja v izgovoru je sicer moralo prihajati tudi v mestu samem, a so bili tam dovolj seznanjeni s slovničnimi in pravopisnimi pravili, da so jim lahko ostajali zvesti. Vedeli so pač, da se *v* v besedi *vivus* mora pisati kot *v* in ne kot *b*; na samem ožjem območju Celeje tako ne srečamo nobenega takšnega primera. Na teh treh napisih pa se še enkrat pokaže, da je jezik na napisih, posebej na tistih, ki ne izvirajo iz mest, vulgarna latinščina, ki z napakami in negotovostmi govori o dejanskem razvoju jezika. Trendu menjave črk *b* in *v* lahko namreč sledimo še naprej v romanske jezike, ki so naslednja stopnja razvoja vulgarne latinščine.³¹

Vsi trije napisi so do neke mere rustikalni in ne pretirano dodelani (niti jezikovno niti paleografsko). Črke so povsod vsaj delno kurzivne, kar v povezavi z jezikovnimi pomanjkljivostmi v veliki meri otežuje branje. Napisa z Vranja in Podvrha sta tudi paleografsko sorodna, čeprav je zanimivo, da tudi pri »koroškem« najdemo zametke kurzive – torej je nanj morala vplivati kurzivna pisava. Poleg geografske oddaljenosti pa moramo upoštevati še

trenutno obravnavanim agrom Celeje.

²⁹ Oba je objavil J. Šašel 1975, 133-148 v sklopu napisov z Vranja.

³⁰ Vsakemu rimskemu mestu je upravno pripadalo še okoliško (podeželsko) območje, ki je bilo večje ali manjše in ga imenujemo *ager*.

³¹ Npr. latinski glagol pijem: *bibo* 3 z nedoločnikom *bibere* srečamo v italijanščini v obliki *bevere*.

pomemben dejavnik časa nastanka. Za prva dva napisa smo precej gotovi, da ju je mogoče datirati v 3. ali 4. st. po Kr.,³² tretji pa na prvi pogled kaže več značilnosti 2. st. (preprosta napisna formula). Če upoštevamo čas in kraj nastanka, ni nenavadno, da se napis iz Šentjanža razlikuje od ostalih dveh, med drugim tudi po tem, da je od vseh najbolj ohranjen in vsebuje najmanj jezikovnih nepravilnosti. Imena, ki se na njem nahajajo, so latinska,³³ prav takšna ali pa vsaj polatinjena so imena tudi na drugih dveh napisih,³⁴ kar govori o tem, da je določena stopnja romanizacije dosegla tudi ta območja. To dejstvo pa potrjuje že sama navada postavljanja kamnitih spomenikov z napisi, ki je značilna za rimsko civilizacijo.

Za trenutek se je potrebno ustaviti še pri imenih, ob pogledu na njih lahko namreč ugotovimo še eno skupno lastnost vseh obravnavanih napisov. Na nobenem od njih ne srečamo osebe s *tria nomina*, torej polnopravnega rimskega državljana. Osebe so zapisane ali samo z enim imenom, kar je v tem času začelo prevladovati (3./4. st.), ali z imenom in imenom očeta v genetivu, kar je razmeroma zanesljivo znamenje, da gre za peregrino prebivalstvo. Menjavo črke *b* in *v* je gotovo lažje in bolj umestno postaviti v okolje takšnega prebivalstva, ki je bilo manj romanizirano. Podeželsko prebivalstvo je namreč hitreje sprejemalo glasovne spremembe, do katerih je v jeziku prihajalo. Niso se jim mogli upirati, saj pravil izgovorjave in pravopisa niso natančno poznali, zato so kratko malo zapisali tako, kot so pač slišali.

Sklep

Obravnavani primeri iz celejskega agra, na katerih je v besedi *vivus* namesto drugega *v* zapisan *b*, govorijo o omahovanju med tema dvema črkama, do katerega je prihajalo zaradi sprememb v izgovoru od 2. st. naprej. Jezik na napisih velja za pomemben vir vulgarne latinščine; napake

³² Glej Šašel 1975, 144-145.

³³ Kajanto (1965, 350) postavlja ime *Celatus* med latinska imena izpeljana iz participa perfekta (glagola *celo* - skrijem, prikrijem, tajim). Ker pa *cel-* nastopa tudi v keltskih imenih, bi ime lahko bilo tudi keltskega izvora (Lochner von Hüttenbach 1989, 53). Ime *Success-us/-a* je pogosto v južnem Noriku. Ime *Tertullus*, ki je pomanjševalnica imena *Tertius*, najdemo povsod, še posebej v provincah s keltskim prebivalstvom in v Italiji (Onomasticon IV, 116).

³⁴ *Secundin-us/a* je eden najbolj razširjenih osebnih imen (*cognomen*) v Noriku - Lochner von Hüttenbach 1989, 143-144. *Valentin-us/a* je osebno ime, ki so ga izpeljali ali iz imena *Valens* ali iz mesta *Valentia* - Lochner von Hüttenbach 1989, 173; Kajanto 1965, 46, 66. Na območju Norika je ime izpričano razmeroma pogosto - Onomasticon IV, 140-141. Ime *Valerius* je družinsko ime (*nomen gentile*), ki pa se je razširilo tudi kot osebno ime - Lochner von Hüttenbach 1989, 174. Pomensko ga povezujemo z latinskim glagolom *valere* - močan, zdrav biti; ime srečamo na napisih pogosto, tudi na območju Norika - prim. Onomasticon IV, 142.

in posebnosti, ki se na njih pojavljajo, kažejo na smer razvoja jezika. Napisi iz manj romaniziranih območij so tako boljši pokazatelj prej omenjenega, saj je bilo tam poznavanje knjižnega jezika slabše, s tem pa se je večala dovzetnost za zapis negotovosti, ki so se v jeziku zaradi njegovega razvoja pač pojavljale. Poleg omahovanja med *b* in *v* lahko na teh treh napisih opazimo še nekatere druge značilnosti vulgarne latinščine (druge slovnične nedoslednosti, npr. namesto dvoglasnika *ae* so zapisali *e*).³⁵ Razvoj jezika je brez dvoma potekal tudi v mestih (čeprav ta glasovna posebnost ni dejansko izpričana v samem mestu *Celeia*), a se te vmesne stopnje razvoja manj pogosto (ali sploh ne) pojavijo na napisih. Razlog za to lahko iščemo v bolj romaniziranih prebivalcih, pogosto priseljencih ali predstavnikih elite, ki so zaradi svojega poznavanja latinščine lažje ostajali zvesti ustaljenim napisnim formulam, ne da bi se pri tem trudili zapisati nove glasove.

Glasovna posebnost se na območju Celeje sicer res pojavi samo v treh primerih, in še to pri isti besedi, kljub temu ali prav zaradi tega je ne smemo zanemariti, saj dokazuje, da se je glasovni razvoj latinščine vršil tudi na tem ozemlju. Tudi vulgarna latinščina 2. st. na območju južnega Norika je bila živ organizem, ki se je razvijal in spreminjal, kar dokazujejo ti trije primeri. Prehod *b* v *u* in obratno je pustil sledi tudi v romanskih jezikih, ki so naslednja stopnja razvoja vulgarne latinščine, a ni bil izpeljan do konca; popoln je bil le med samoglasnikoma.

A Phonetic Peculiarity of Vulgar Latin: Hesitation between the Letters *B* and *V* around *Celeia* Summary

The change of *v* to *b* and vice versa is a well-attested peculiarity of Vulgar Latin, which can also be found on monuments with Latin inscriptions. The area of the *municipium* *Celeia* has yielded three inscriptions where the expected *vivus* is replaced by *vibus*.

The first two occur on cinerary urns, and their common features may be due to the proximity of the finds (Vranje, Podvrh). Both are dated to the 3rd or 4th century AD and share a style of writing close to the cursive. This writing style, as well as the numerous grammatical errors due to their rustic origin, makes them difficult to read.

The third is from Šentjanž near Dravograd (Carinthia). This inscribed slab is better preserved, although the writing contains characteristics of the cursive. Dated to the 2nd century AD, the slab already displays the spelling

³⁵ Glej predvsem napis št. 1.

vibus in the inscription field, although the letter *b* generally tends to replace *v* in later inscriptions.

All three inscriptions were discovered far from the town of Celeia, the centre of administration, urbanisation, and – last but not least – Romanisation. Celeia itself was Romanised and Latinised to a degree that should have precluded such “errors”. The names attested by the three inscriptions, by contrast, are also Latin or at least Latinised, but no person can be found to have possessed the *tria nomina* characteristic of Roman citizens. Evidently, we are dealing with indigenous inhabitants who had no special rights and were only superficially Romanised. The change of *v* to *b* may be attributed to their insufficient knowledge of Latin and their uncertainty about the spelling of certain sounds in the language. They were simply searching for the most appropriate spelling of the changing phonemes.

LITERATURA

- BABIČ M., *Zgodovinsko glasoslovje in oblikoslovje latinskega jezika*. Filozofska fakulteta, Ljubljana 2004.
- BIVILLE F., »Qui vulgo dicitur...« Formes »vulgaires« de la création lexicale en latin. – V: *Latin vulgaire, latin tardif IV*. Actes du 4e colloque international sur le latin vulgaire et tardif. Caen, 2-5 septembre 1994. Édités par Louis Callebaut. Hildesheim-Zürich-New York 1995, (Olms-Weidmann) 193-203.
- FINSTERWALDER K., *Romanische Vulgärsprache in Rätien und Norikum von der römischen Kaiserzeit bis zur Karolingerepoche*. – V: *Festschrift Karl Pivec. Zum 60. Geburtstag gewidmet von Kollegen, Freunden und Schülern*, Innsbruck 1966, 33-64.
- GURLITT W., Notizen. – *Mitt. Zent. Komm.* 1, 1897, 37-38,.
- HERMAN J., *Le latin vulgaire*. Presses universitaires de France, Paris 1975.
- HERMAN J., *Le latin dans les provinces danubiennes de l' Empire romain. Problèmes et perspectives de la recherche*. – V: *ANRW* 29. 2, 1983, 1089-1105.
- HERMAN J., *Essai sur la latinité du littoral adriatique à l' époque de l'Empire*. – V: *Sprache und Geschichte*, Festschrift Harri Meier, München 1971, 199-226.
- HERMAN J., *Du Latin épigraphique au latin provincial. Essai de sociologie linguistique sur la langue des inscriptions*. – In: *Etrennes de septantaine: travaux de linguistique et de grammaire compare offerts à Michel Lejeune*, Paris 1978, 99-114.
- HERMAN J., *El latín vulgar*. Editorial Ariel, S. A., Barcelona 1997.

- HOCK H.H., *Principles of Historical Linguistics*. Mouton de Gruyter, Berlin / New York 1991.
- KAJANTO I., *The Latin Cognomina*. – Helsinki 1965.
- KNABL R., Epigraphische Excursus. – *Mitt. Hist. Ver. St.* 5. 1854, 153-176.
- LOCHNER von HÜTTENBACH F., *Die römischen Personennamen der Steiermark: Herkunft und Auswertung*. Graz 1989.
- LÖFSTEDT B., Rückschau und Ausblick auf die vulgärlateinische Forschung. Quellen und Methoden. – V: *ANRW* 29.2, 1983, 453-479.
- MIHĂESCU H., La langue latin dans le sud-est de l'Europe. – V: *ANRW* 29.2, 1983, 1107-1147.
- MIHĂESCU H., La langue latin dans le sud-est de l'Europe. *Les Belles lettres*. Paris 1978.
- MÓCSY A., *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinæ cum indice inverso*. – Diss. Pannon. 3/1. – Budapest 1983.
- MODRIJAN W. in E. WEBER, Die Römersteinsammlung des Joanneums im Eggenberger Schlosspark. 2. Teil. – *Schild St.* 14, 1979/1981, 7-111.
- PAHIČ S., Seznam rimskih kamnov v Podravju in Pomurju. – *Arh. vest.* 28, 1977, 13-73.
- PAHIČ S., Keltiska in rimska imena v Mislinjski dolini. – V: *Slovenj Gradec in Mislinjska dolina* I, 79-97, Slovenj Gradec 1995.
- REICHENKRON G., *Historische Latein – Altromanische Grammatik*. I. teil. Otto Harrassowitz. Wiesbaden 1965.
- RIEDL E. in O. CUNTZ, Uranje in Steiermark, römische Bauten und Grabmäler. – V: *Jb. Altkde* 3, 1909, 1-34.
- ŠAŠEL J., Napisi. – V: Petru P. in T. Ulbert, Vranje pri Sevnici, starokrščanske cerkve na Ajdovskem Gradcu – Vranje bei Sevnica, Frühchristliche Kirchenanlagen auf dem Ajdovski Gradec. – *Kat. in monogr.* 12, 1975, 133-148.
- TOVAR A., Das Vulgärlatein in den Provinzen. – V: Die Sprachen im römischen Reich der Kaiserzeit. Kolloquium vom 8. bis 10. April 1974. Beihefte der Bonner-Verlag, Bonn 1980, 331-342.
- VÄÄNÄNEN V., Le problème de la diversification du latin. – V: *ANRW* 29.2, 1983, 481-506.
- VÄÄNÄNEN V., *Introduction au latin vulgaire*. Manuels et études linguistiques VI, Paris 1967.
- WEDENIG R., *Epigraphische Quellen zur städtischen Administration in Noricum*. – Aus Forschung und Kunst 31, Klagenfurt 1997.

Seznam kratic

- AIf*: V. Hoffiller, B. Saria, *Antike Inschriften aus Jugoslawien. Heft I: Noricum und Pannonia Superior*, Zagreb 1938.
- ANSl*: *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975.
- CIL*: *Corpus inscriptionum Latinarum*.
- ILJug*: A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos ... repertae et editae sunt*: Situla 5, Ljubljana 1963; Situla 19, 1978; Situla 25, 1986.
- ILLPRON*: M. Hainzmann, P. Schubert, *Inscriptionum lapidarium Latinarum provinciae Norici usque ad annum MCMLXXXIV repertum indices*, Berolini 1986.
- IzA ZRC SAZU*: Inštitut za arheologijo znanstveno raziskovalnega centra slovenske akademije znanosti in umetnosti.
- Onomasticon I: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. I: *Abas-Bysanus*. Edd. B. Lőrincz, F. Redő. Budapest 1994.
- Onomasticon II: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. II: *Cabalicius-Ixus*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 1999.
- Onomasticon III: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. III: *Labarum-Pythea*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 2000.
- Onomasticon IV: Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*. Ex materia ab A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton et M. Szilágy collecta. Vol. IV: *Quadratia-Zures*. Composuit et correxit B. Lőrincz. Wien 2002.
- RIS*: E. Weber, *Die römischen Inschriften der Steiermark*, Graz 1969.

Seznam slik

- Sl. 1*: Pepelnica za Valerija in njegovo družino. Fototeka IzA ZRC SAZU.
- Sl. 2*: Fragment pepelnice. Fototeka IzA ZRC SAZU.
- Sl. 3*: Nagrobna plošča za Celata. Fototeka IzA ZRC SAZU.

Naslov:

Julijana Visočnik

ZRC SAZU, Inštitut za arheologijo

Novi trg 2

SI-1000 Ljubljana

e-mail: julijana.visocnik@zrc-sazu.si